

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.24>

ZJAWISKO FIKCYJNEJ TOŻSAMOŚCI W KONTEKŚCIE KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ

Illia Khomenko

*doktor nauk o komunikacji społecznej, kandydat nauk filologicznych, docent Katedry Telewizji
i Radiofonii Instytutu Dziennikarstwa Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-8591-4431

khomenko_radio@ukr.net

Volodymyr Fomenko

dokumentalista, dziennikarz (Kijów-Czernihów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3427-861X

volya2022@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono problemowi subiektywnego postrzegania i interpretacji realiów rosyjsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego. Rozważono hipotezę sztucznego kształtowania u Rosjan negatywnej tożsamości przez rosyjską specjalną propagandę, w której świetle współcześni badacze interpretują społeczno-psychologiczną fenomenologię wojny. Rozważana jest również hipoteza indukowanych dewiacji świadomości społecznej w wyniku wpływu mediów. Udowodniono, że te hipotezy nie mogą wyczerpująco wyjaśnić stanu rzeczy. Ujawniono niedokładność analogii między mitologizacją świadomości Niemców epoki III Rzeszy a specyfiką propagandowego wpływu na mieszkańców współczesnej Federacji Rosyjskiej. Uzasadnione jest przekonanie, że w przeciwieństwie do mitologii rasowej nazistowskich Niemiec, Doktryna „rosyjskiego świata” nie jest fałszywą ideologią, ale strategią manipulacyjną, systemem fikcji, które elastycznie dostosowują się do interesów władzy plutokratycznej. Rzeczywiste cele i przyczyny ekspansji nie są osadzone w micie rasowym, jak to miało miejsce w nazistowskich Niemczech, ale w ogóle nie są reprezentowane w przestrzeni komunikacyjnej. Zwykli Rosjanie postrzegają się zatem jako część politycznej fikcji, gromadząc się wokół tego, czego nie ma przeciwko siłom zła, które nie istnieją w rzeczywistości.

Słowa kluczowe: propaganda specjalna, wojna hybrydowa, media, fikcje społeczne, tożsamość psychospołeczna.

THE PHENOMENON OF FICTITIOUS IDENTITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Illia Khomenko

*Doctor of Sciences in Social Communications, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of
the Department of Television and Radio Broadcasting at the Educational and Scientific Institute
of Journalism of Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-8591-4431

khomenko_radio@ukr.net

Volodymyr Fomenko

Documentary Filmmaker, Journalist (Kyiv-Chernihiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3427-861X

volya2022@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the problem of subjective perception and interpretation of the realities of the Russian-Ukrainian armed conflict. The hypothesis of the artificial formation of a negative identity among Russians by Russian special propaganda is considered, in the light of which modern researchers interpret the socio-psychological phenomenology of the war. The hypothesis of induced deviations of social consciousness due to the influence of mass media is also considered. It has been proven that these hypotheses cannot comprehensively explain the state of affairs. The inaccuracy of the analogies between the mythologizing of the consciousness of the Germans during the Third Reich and the specifics of the propaganda influence on the inhabitants of the modern Russian Federation has been revealed. The opinion is substantiated that, unlike the racial mythology of Nazi Germany, the doctrine of the "Russian world" is not a false ideology, but a manipulative strategy, a system of fictions that flexibly adapt to the interests of plutocratic power. The real goals and reasons for the expansion are not embedded in the racial myth, as it was in Nazi Germany, and are not presented in the communication space at all. Average Russians thus perceive themselves as part of a political fiction, rallying around what is not there against forces of evil that do not exist in reality.

Key words: special propaganda, hybrid war, media, social fictions, psychosocial identity.

ФЕНОМЕН ФІКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Ілля Хоменко

доктор наук із соціальних комунікацій, кандидат філологічних наук, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8591-4431

khomenko_radio@ukr.net

Володимир Фоменко

кінодокументаліст, журналіст (Київ-Чернігів, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3427-861X

volya2022@ukr.net

Анотація. Статтю присвячено проблемі суб'єктивного сприйняття та інтерпретації реалій російсько-українського збройного конфлікту. Розглянуто гіпотезу штучного формування у росіян негативної ідентичності російською спеціальною пропагандою, у світлі якої сучасні дослідники тлумачать соціально-психологічну феноменологію війни. Розглянуто також гіпотезу індукованих девіацій суспільної свідомості внаслідок впливу масмедіа. Доведено, що ці гіпотези не можуть вичерпно пояснити стан речей. Виявлено неточність аналогій між міфологізацією свідомості німців доби Третього райху та специфікою пропагандистського впливу на мешканців сучасної Російської Федерації. Обґрунтовано думку, що, на відміну від расової міфології нацистської Німеччини, доктрина «російського світу» є не хибною ідеологією, а маніпулятивною стратегією, системою фікцій, які гнучко адаптуються під інтереси плутократичної влади. Реальні цілі і причини експансії не вбудовані у расовий міф, як це було у нацистській Німеччині, а взагалі не представлені у комунікаційному просторі. Пересічні росіяни, таким чином, сприймають себе як частину політичної фікції, гуртуються навколо того, чого нема проти сил зла, яких не існує в реальності.

Ключові слова: спеціальна пропаганда, гібридна війна, медіа, соціальні фікції, психосоціальна ідентичність.

Вступ. Проблема, розглянута у статті, залишиться викликом для науковців і після війни. Вона існує як у гносеологічній, так і в етичній площині. Її суть – у питанні, чому, внаслідок чого, яким чином політичний конфлікт викривляє світоглядні моральні пріоритети людей і суспільства настільки, що навіть психіатри починають тлумачити стан речей у своїх спеціальних термінах, екстраполюючи результати психодіагностики на цілий народ. Достовірність запропонованого дослідження лежить у межах можливого для обраної методології. Безумовно, воно потребує подальших наукових пошуків. Але вже на підставі вивчених та узагальнених даних можна зробити важливий висновок: єдиної схеми для різних культур, народів та історичних обставин, за якою відбуваються подібні драматичні зміни, не існує. Аналогії між дуже схожими соціально-політичними процесами можуть виявитися хибними чи навіть штучними, навмисно нав'язаними суспільству, щоб замаскувати зовнішньою подібністю з відомим історичним явищем принципово інший феномен.

Теоретичною базою статті є праці Г. В. Ф. Гегеля, Д. Бонгеффера, Г. Лассуелла, Е. Еріксона, Х. Швіцке, Н. Старгардта. Конкретні посилання на джерела дано в основному тексті статті. Попри належність до різних галузей знань, часів, країн і культур – ці дослідники і мислителі розглядали спільний феномен: здатність людини протистояти чи підкорятися потужному інформаційному впливу.

Актуальність теми впливає з реалій сучасності: те, що відбувається сьогодні на полі бою і в тилу, багато у чому є наслідками розглянутих у статті процесів. **Об'єкт** статті – комунікативний контекст девіацій масової та індивідуальної свідомості, **предмет** – інформаційно-психологічні складники маніпулятивного впливу держави на людину. **Матеріали** дослідження – дані, зібрані шляхом моніторингових комунікаційного простору і доповнені власними спостереженнями. **Методи** – обсерваційний, моніторинговий, бібліографічний, компаративний і дискурсивний аналіз, синтез, уявний експеримент, реконструктивне абстрактне моделювання досліджуваного явища. **Мета** – визначити і обґрунтувати системні риси феномена фіктивної ідентичності, встановити рівень його небезпечності для людей і суспільств. **Завдання** – на підставі вивчення російського медіакоментенту з'ясувати рівень достовірності повідомлень спеціальної пропаганди; визначити, зміцнює чи розриває зв'язок людини з реальністю індоктринування пропагандистськими шаблонами; узагальнити результати.

...Вони віддавали останнє фронту – і раділи тому, що знають, кому і як стають у пригоді їхні пожертви. Вони повторювали над могилами бійців і цивільних, які загинули під бомбами, що все – не марно і світле майбутнє буде мирним. У напівзруйнованих містах вони наспівували пісеньку про повітряну кульку, яка уносить до країни мрій. І співчували героям історичної п'єси про несправедливу війну та жертв концтабору. Це – не про сучасних українців. Вище – стисло викладено факти, наведені у дослідженні «Німецька війна: нація у солдатчині» (Stargardt, 2015). Працю присвячено нацистській Німеччині. Концтабір, п'єса про який зворушувала німців до сліз, був британським, часів англо-бурської війни. Про світле майбутнє і справедливий світ без війни читав проповідь архієпископ Фрайбурга Конрад Гребер, переконаний

нацист. Аналогічну проповідь – про героїв, які загинули за мир – проголосив також єпископ Мюнстера Гален (Stargardt, 2015).

Цікавий факт. У російському перекладі книга вийшла під назвою «Мобілізована нація. Німеччина 1939–1945». Сьогодні, коли мобілізація в Росії розколола суспільство на агресивно-слухняну більшість і пригнічену, стигматизовану владою меншість, цей варіант перекладу видається мало не пророчим.

Консолідації і психоемоційній мобілізації підданих Третього райху сприяла ще одна проблема: фіктивне ототожнення народу і влади, народу та імперського міфу. Розрив з реальністю досягнув у цій країні такого рівня, що на певному етапі розв'язаної Гітлером агресивної війни німці почали сприймати її наслідки не як закономірний результат невдалої експансії, а як виправданий самозахист, оборону рідної землі від вселенського зла. У суспільній свідомості почала домінувати думка, ніби Німеччина існує, поки існують вождь і нацизм. Не буде вождя – не буде ані країни, ані народу. У це вірили німці, вірив і сам фюрер, про що повідомив у спогадах шеф німецької політичної розвідки В. Шелленберг (Schellenberg, 1956). І знадобилися роки повоєнного відродження, щоб німці зрозуміли: без фюрера краще, а націонал-соціалізм насправді, говорячи словами дослідника медіа Г. Швіцке, збагатив німецьку культуру тільки звуками фанфар, що непомітно перейшли у виття сирен і крики поранених (Schwitzke, 1963).

Відзначимо ще один факт, суттєвий в контексті аргументації дослідження. Подібність нацистського тоталітаризму і кремлівської плутократії існує, але багато у чому вона зовнішня, а не сутнісна. Більшість у РФ – згуртувалася навколо невизначеності, сукупності несумісних конструктивів, які неможливо об'єднати у внутрішню несуперечливу систему поглядів. Пересічний росіянин підтримує обстріли і бомбардування мирного населення, їде в Україну вбивати і вмирати – але не розуміє мети того, що відбувається, а причини може пояснити лише на рівні кількох не узгоджених між собою, навіть протилежних ідеологічних фікцій. І якщо серед мобілізованих громадян РФ є ті, кому війна не подобається – на стан речей сьогодні це не впливає. Так само у нацистській Німеччині – уникнути мобілізації, фронту, полону не вдавалося навіть талановитим письменникам, визнаним журналістам, науковцям-гуманітаріям, таким, як Г. Белль, Г. Айх і згаданий вище Г. Швіцке, інтелектуалам, культурна спадщина яких згодом стала вироком війни і тоталітаризму. Меншість у Росії обрало еміграцію, фізичну або внутрішню, ескапізм і протест. У мобілізованій Гітлером Німеччині теж були такі люди. Згадаємо у зв'язку з цим духовне подвижництво страченого нацистами Д. Бонгеффера, його написані у в'язниці праці. Думку про те, що громадянська мужність і хоробрість чи навіть самопожертва – речі не тотожні (Бонгеффер, 2018), можна було б взяти епіграфом до цієї статті. Вона справедлива щодо всіх країн, армії яких ведуть злочинну війну.

Але є речі, які суттєво відрізняють Росію 2022 року від Німеччини 1939. По-перше, німців вела ідея. Хибна, людоджерська, але проста, зрозуміла і попри її необґрунтованість – внутрішньо несуперечлива. У росіян такої ідеї – спільної і всім зрозумілої – нема. Спроби кремлівських пропагандистів і соціальних інженерів-методологів створити синкретичну маніпулятивну ідеологію з несумісних політичних концептів минулого виявилася непродуктивною.

По-друге, німці вірили у майбутнє своєї нації. Вони називали райх тисячолітнім цілком щиро. Сучасна Росія не вірить у майбутнє і намагається не думати про нього. Точним маркером цього стану свідомості є не стільки багато у чому скомпрометована соціологія, скільки економіка. У 2012 році «обрій планування» пересічного росіянина, пригнічений раніше шахрайською приватизацією і дефолтом, розширився. Люди почали брати іпотеку на тридцять років. Зараз він звузився до трьох – шести місяців, подальша перспектива у суспільній свідомості відсутня. У суспільстві домінує тривожність, невизначеність, відчуття, ніби «...теперь возможно все, что угодно...», майбутнє «...вычеркнуто из повседневности, поскольку демонстративный «конфликт с реальностью» можно подчеркивать только за счет сакрализованных или мистифицированных образов...», публічні мотивування бойових дій і виправдання причин агресії набули відверто неправдоподібний характер або взагалі елімінувалися за межі раціонального: «...война, как сказал в проповеди патриарх Кирилл, имеет «метафизические основания» (Морозов, 2023).

При тому не можна сказати, що подібний стан речей був непрогнозованим або незрозумілим для російської інтелектуальної еліти. Вислів «агресивно-слухняна більшість», цитований вище, належить Ю. Афанасьєву. Ще у 2005 році він точно описав стан речей, що впливає з такої моделі керування країною, коли «...небольшая группа людей сосредотачивает в руках всю административную власть и финансовые потоки», а голова держави «уничтожает в стране политику», підміняючи її «фантомами и муляжами» (Таратута, 2005).

Про те, що винайдення в Україні та Польщі практично невичерпних запасів вуглеводневих енергоресурсів поставив хрест на монополії «Газпрому» і похитне політичне домінування російського компрадорського капіталу, асоційованого з владою і спецслужбами, а це, у свою чергу, може спровокувати кровопролиття, замасковане брехливо-шляхетними гаслами – задовго до війни писали і науковці, і медійники. Автори цієї статті теж висловлювали подібне припущення у своїх радіопередачах. Інша річ, що ці повідомлення або вилучали з медіапростору, або ретельно топили в «інформаційному мулі», як сталося, наприклад, з працею (Каганов, 2013) – що, як виявилось, теж було ознакою наближення катастрофи. Але не будемо заглиблюватися у справжні, економічні причини російської агресії.

Залишимо за межами цієї розвідки також очевидний і визнаний на рівні ООН факт, що «денацифікація» вигадана російськими політтехнологами як привід для вторгнення в Україну – це фікція, і справжні причини нападу так і не були Кремлем озвучені. Аналіз реальних цілей війни, системи ідеологем політичної пропаганди РФ, що їх маскує та докази алогічності, суперечливості, недостовірності російських

пропагандистських наративів наведено у статті (Хоменко, Фоменко, Єлісовенко, 2022). У контексті запропонованого дослідження суттєво інше. Як зазначалося, на відміну від путінської Росії (де в межах спільного соціокультурного простору поєднуються несумісні ментальні конструкції), а також на відміну від України, де людей згуртувала спільна біда, єднання нацистів – послідовників Гітлера у першій половині ХХ століття відбулося навколо расової фікції. Тобто, сукупності ідей, у політичному ландшафті сучасної України не представлені і як для українців – непопулярної, навіть маловідомої. Німців об'єднала зовсім не аморальна вседозволеність, а нова мораль (хай навіть стрижнем цієї расової моралі була порожнеча). Інтегративною ідеологією нацизму була сукупність необґрунтованих науково, але вмотивованих політично припущень псевдоісторичного і псевдоантропологічного характеру, які видавалися сумнівними навіть їхнім провідникам. Так, наприклад, вже згаданий у статті розвідник Вальтер Шелленберг писав, що висновки лікаря і дослідника де Крініса щодо великої кількості талановитих людей, які народилися в регіонах расового змішування, викликали лють у нацистського керівництва. Підкреслимо: де Крініс був зовсім не борцем проти режиму, навпаки: одним з авторів програми евтаназії і агентом розвідки, учасником так званого «інциденту в Венло». Але слухати правду, яка суперечила расовому наративу, не стали навіть від нього (Schellenberg, 1956). Так само не вдалося переконати Гітлера у тому, що він помиляється, вважаючи, ніби Сталін розпочав у Росії масштабний соціально-біологічний експеримент з масового расового змішування, метою якого було забезпечити домінування монголоїдної раси. Реальні дані німецької розвідки, що це не так, ігнорувалися (Schellenberg, 1956).

Парадокс, але з 1933 по 1945 рік німці, висококультурний народ, інтелектуально і духовно потужна європейська нація, згуртувалися навколо системи умовних символів, за якими був відсутній реальний історичний, антропологічний та біологічний смисл.

Але ситуація з російськими аргументами на користь війни ще парадоксальніша. Станом на початок 2023 року населення РФ згуртовано, мілітаризовано, мобілізовано – але інтегративної ідеї в нього нема.

Скажемо більше. Реальні загарбницькі причини нацистського експансіонізму не приховувалися від німців, а вбудовувалися у расову теорію, узгоджувалися з нею. Думка про необхідність війни за вуглеводневі ресурси, війни, яку німці не мають права залишати у спадок наступним поколінням, не тільки озвучувалася Гітлером, а навіть стала темою пропагандистської радіовистави Й. Танневіца «Нафта» (Döhl, 2021). Цікаво, що у риторичній Кремля присутні дуже схожі наративи про майбутнє, але не про корисливі прагматичні мотиви агресії. Російська пропаганда уникає відвертості у питаннях щодо економічних причин війни, зокрема, пов'язаних зі значенням газу як джерела надприбутків російської політичної верхівки, так званої «псевдоеліти» (Шкаратан, 2012) і з тим, що розвідані в Україні та Польщі газові родовища могли поставити хрест на міфі про «Газпром» як «...новое русское оружие» (Панюшкин, Зыгарь, 2008). У цьому розумінні пропагандисти Геббельса були правдивішими за пропагандистів російських.

Зараз, коли з кожним днем більшає масив даних про злочини росіян на окупованих територіях, порушення правил і звичаїв війни, використання неконвенційної зброї і заклики російських ідеологів до геноциду українців («Майн кампф Холмогорова», 2022), для української науки відкриваються два легкі, інтелектуально обґрунтовані і навіть морально виправдані шляхи. Шлях проєкції: віддзеркалити кремлівські ескапади, звинуватити у неонацизмі росіян, стигматизувати систему політичного мислення РФ як «рашизм». Аргументи для цього є. Неонацистські організації в РФ справді існують, їхні представники воюють проти України. І шлях раціоналізації: пояснити численні девіації поведінки росіян (від воєнних злочинів до тилової мілітаристської істерії та ксенофобії) станом «індукованої маячності», колективної «обмеженої адекватності», про що говорять і в РФ («Андрей Бильжо: Мы живем в пространстве индуцированного бреда», 2022; Гудков, 2008), масовими соціопсихічними девіаціями. Тобто, застосувати для пояснення стану речей концепцію негативної ідентичності (Erikson, 1950).

І перший, і другий шляхи спираються на вагомий підстави як емпіричного, так і суто академічного характеру. Вони вже знайшли своїх прихильників, які відштовхуються у теоретичних міркуваннях від верифікованих досліджень минулого. Розщеплення свідомості еліти РФ, яка прагне долучитися до принад західного «суспільства споживання» і одночасно декларує ксенофобський імперіалізм, а демократичний та законслухняний Захід ненавидить – визначають як «шизофашизм» і західні дослідники, і представники російської ж інтелектуальної опозиції (Снайдер, 2022, Эпштейн, 2022, «Расступайся, Орда идет!». Философ об истоках российской агрессивности», 2022).

Феномен включення у свідомість фіктивної присутності ворога і фіктивної небезпеки як засобу подолання непрогнозованості світу описаний Еріксоном ще в середині минулого століття (Erikson, 1994). Глухачення соціально-політичної історії у ключі пошуку ідентичності пропонувалося Ф. Фукуямою (Фукуяма, 2019), активно застосовувалося і в РФ (Гудков, 2004), і в Україні (Ткаченко, 2016) та сформульовано як підхід до вивчення причин жорстокості окупантів в есе доцента факультету соціальних наук Університету Амстердама Анни Фенько «Як бути росіянином після Бучі» (Фенько, 2022). Рух думки у цьому пізнавальному ключі може бути продуктивним і обґрунтованим, з ним складно сперечатися, особливо тим українцям, що зазнали на собі наслідки війни. Він навіть привабливий у розумінні морального дистанціювання від ворога, а тому в контексті пошуку наукової істини особливо небезпечний. (Автори, що навесні ледь не загинули від мінометного обстрілу, а зараз працюють під акомпанемент постійних повітряних тривог і повідомлень про нові жертви – дуже добре розуміють, як потужно впливає на дослідника ситуаційний контекст. Коли вікна твоєї оселі вилітають від вибуху, а уламки пробивають двері, коли ти бачиш дівчину, дитину сусідів – викладачів,

що з цікавістю оглядає свіжу вирву від міни, коли читаєш у стрічці новин про наслідки чергової атаки Києва дронами-камікадзе, про вагітну молоду жінку, її чоловіка і kota, які так і завлишилися разом мертвими у ліжку після удару безпілотною, коли дізнаєшся про загибель дітей внаслідок влучання ракети у багатоповерхівку в Дніпрі – вимога наукової об'єктивності стає викликом і випробуванням). Спробуємо тому максимально дистанціюватися від суб'єктивного бачення подій. Будемо спиратися виключно на факти, відокремлювати обґрунтовані висновки від гіпотез і ретельно перевіряти очевидності, наслідуючи метод Ч. Дарвіна, що особливо прискіпливо фіксував дані, які йому з суб'єктивних причин зручніше було б проігнорувати.

Припустимо, в російському суспільстві справді поширений феномен негативної ідентичності, тобто, самоусвідомлення особи як частини системи, утвореної аморальними лідерами (байдуже – формальними, неформальними чи штучними, тобто, розрекламованими персонажами, які насправді є медійними масками і згенерованими спецслужбами симулякрами). Таку тенденцію – штучного стимулювання негативної самоідентифікації з маніпулятивною метою – відзначають російські ж соціологи (Владиминова, 2022). Прагнення зміцнити зв'язок між владою, яка розв'язала війну, і пересічними людьми за рахунок формування комплексу спільної провини та відчуття «фортеці в облозі» є домінантою мовлення федеральних телеканалів. Недозволених прийомів тут для російської спецпропаганди не існує. Музичний відеокліп, де кадри російських дітей, що співають патріотичну пісню про Путіна, змонтовано з кадрами морських і повітряних пусків ракет, які вбивають дітей українських, фейкові повідомлення про хлопчика, «розп'ятого націоналістами», сюжет, де без жодних доказів, у формі виступу перед камерою, подається інформація про малюків, у яких «укрорацисти» вилучають органи (усі ці матеріали можна знайти в російськомовному сегменті YouTube) парадоксально поєднуються в російському інфопросторі із закликами вбивати маленьких українців за націоналістичні симпатії та за будь-яку ціну припинити український етногенез. Використовуються всі ресурси і канали поширення інформації, формальні і неформальні. У відкритих джерелах є переконлива інформація, що не тільки «ольгінські троллі», але і так звані пранкери є проектом спецслужб, що використовується в оперативних комбінаціях («Фейгін «оголосив війну» пранкерам», 2016). Темою окремого дослідження могли б стати – і стануть, напевно, після війни – такі екзотичні прийоми російської пропаганди, як поширення нових маніпулятивних нарративів у вигляді спростування старих, вбудовування хибних даних у нібито просвітницькі матеріали з протидії дезінформації та з фактчекінгу, додавання корисних для РФ «послань» до нібито нищівної критики кремлівського режиму з боку фіктивної опозиції, викриття одними агентами впливу РФ – інших агентів впливу, як правило, вже засвічених або недостатньо популярних. Не виключено, що і гіпертрофоване розлюднення росіян, притаманне окремим українським медіаресурсам, теж здійснюється з метою консолідації громадян РФ навколо фікції «священної війни» і насправді прямо чи опосередковано інспіроване російськими спецслужбами, інтегрованими в український медіапростір. Особливо виразно цей *modus operandi*, «всіх пов'язати кров'ю», запозичений з досвіду кримінальних структур – виявляється у факті залучення ув'язнених, у тому числі за особливо тяжкі злочини, до бойових дій та в подальшій героїзації і навіть сакралізації їхніх вчинків.

Але тавром «рашизму», так само, як і явищем негативної самоідентифікації, не можна пояснити все. За межами такого тлумачення залишиться не охоплений науковою інтерпретацією масив даних, від яких залежить точне розуміння реалій сучасності і, можливо, побудова майбутнього.

Відкинемо емоції і проаналізуємо особливості поведінки персонажів однієї резонансної події недавнього минулого – як аргумент на користь того, що концепція негативної ідентичності не може бути вичерпним поясненням стану речей.

Йдеться про радіопрехоплення телефонної розмови російського військового Романа Биковського з дружиною, Ольгою, яка пропонувала чоловікові гвалтувати українських жінок у зоні бойових дій. Уривок аудіозапису запису поширила СБУ:

«Жіночий голос: Так, ти давай там, українських баб насилуй, да? И мне ничего не говори. Понятно? (Сміється)

Чоловічий голос: Насиловать и тебе ничего не говорить?

Ж.: Да, чтобы я ничего не знала. А что? (Сміється)

Ч.: Можно, да?

Ж.: Да, разрешаю. Только предохраняйся.

Ч.: Хорошо. (Дружини російських загарбників закликають своїх чоловіків гвалтувати українських жінок – YouTube, 2022).

Після ретельної перевірки журналісти «Радіо Свобода» оприлюднили персональні дані цього подружжя з Криму, а також дослідження результатів активності Ольги Биковської у соціальних мережах. З'ясувалося, що раніше вона шукала роботу з догляду за дітьми. А ще – озвалася на оголошення про збирання коштів на порятунок собаки, якого збила машина (Сгошина, Крутов, 2022). Легко переконатися, що останній вчинок був щирим і не мав нічого спільного з поширеним явищем медійної експлуатації образів тварин: архів відповідних повідомлень зберігся («Упомянутые в новостях», 2022).

Людяність щодо конкретної тварини не поширювалася у згаданому випадку на абстрактних українців. Поставившись серйозно до болю травмованого безпритульного пса, що загинув би без операції, страждання абстрактних жінок Биковська вочевидь сприйняла в недоулого-комічному ключі, абсурдному на тлі війни. (Якщо ці рядки читає філософ – він, певно, вже зрозумів, з яким явищем зіткнувся і згадав працю Гегеля, в якій воно описане. Це зовсім не хибна, дифузна чи негативна самоідентифікація, а феномен, менш виразний

за зовнішніми соціальними проявами і тому більш підступний і небезпечний, як і будь-яке непомітне зло). Ми ще повернемося до теоретичної інтерпретації цієї амбівалентної жалості / байдужості (жалості до травмованої тварини та зневаги до людської біди). Тобто, до Гегелевої інтерпретації подібних феноменів. А поки підкреслимо, що наведений факт – не одиничний. Прочитуємо (для повної достовірності – мовою оригіналу) уривок з форуму бібліотечного ресурсу «Флібуста». Цей сайт давно перетворився з бібліотеки відкритого доступу на міжнародний майданчик обміну інформацією про актуальні літературні джерела, а також трибуну неформального спілкування. Там можна натрапити як на добросовісних інтелектуалів, які намагаються чесно зрозуміти стан речей, так і на очевидних найманців – пропагандистів. У наведеній нижче цитаті ознаки спецпропаганди відсутні. Посилання подається за датою доступу, скріншот збережено:

«Re: Ура, мы ломим, гнутся шведы!

Неумеха пишет:

«И ведь не скажешь же дядьке, что те, кто радуется обстрелу городов – не патриоты, а людоеды. Ведь он за бабушкой моей лежачей очень помогал ухаживать. На руках ее в ванную носил» (Flibusta, 2022).

Наведена цитата є яскравим підтвердженням того, що справедлива у певних випадках гіпотеза негативної самоідентифікації не може пояснити все. Пояснення, чому не жорстокий і чутливий до чужої біди чоловік схвалює вбивство незнайомих людей, слід шукати в іншій площині.

Звернімося до праці Гегеля, про яку згадувалося вище. Вона має назву «Хто мислить абстрактно?», була дуже популярною у колишньому СРСР (її вмістив масовий журнал «Знание-сила» у перекладі та з післямовою філософа Е. Ільєнкова), обговорюється вона в українській блогосфері і зараз.

За Гегелем, примітивне і спрощене сприйняття людини як негативного абстрактного символу («злочинець», «вбивця») провокує жагу помсти і ненависть до неї. Натомість, розуміння, що засуджений – особа, що могла схибити, помилитися, страждала і не знаходила підтримки в житті, тобто, переведення абстрактного символу зла у конкретну категорію багатопланової особистості, персоналізація його – викликає співчуття і жаль, не дозволяє одною простою якістю («злочинець») анулювати в засудженому «...усю людську сутність (Hegel, 1966)».

Зважимо на принципово важливий для розуміння подальшого принцип. Гегель не піддавав сумніву сам факт здійснення злочину засудженим, але заперечував реалістичність сприйняття злочинця як людини лише на підставі абстрактного уявлення про скоєне.

Дослідники соціальних комунікацій давно довели, що «розлюднення» ворога (а в ширшому розумінні і жертви, об'єкта агресії чи експлуатації) є ефективним інструментом спеціальної пропаганди. (Цікаво, що відповідний розділ праці Г. Д. Лассуелла, присвяченої інформаційним складникам війни, в російському перекладі має назву «Демонізація противника», а в англійському оригіналі - «Satanism» (Lasswell, 1938, p. 77), що нагадує один із фіктивних мотивів російської агресії – «десатанізація України» (Черкасов, 2022). Це, у свою чергу, дозволяє припустити, що інформаційний супровід війни готувався в РФ не тільки за напрацюваннями вітчизняних методологів, але і за старими американськими підручниками та монографіями. Непрямим доказом такої гіпотези є не тільки текстологічний збіг формулювань Лассуелла та висловлювань кремлівських ідеологів, але і абсурдність подібного мотиву щодо армії РФ: адже у військовослужбовців багатонаціональної армії – бурятів, тувінців, дагестанців, чеченців і власне росіян – релігійні уявлення не тотожні). Але, незалежно від того, виник феномен розлюднення ворога спонтанно чи утворився внаслідок планомірних інформаційних кампаній – він є ефективним знаряддям війни. Ненависть до певної людини або соціальної групи (незалежно від того, справедлива вона чи безпідставна, ґрунтується на власному досвіді чи навіяна) спрощує участь в актах агресії та виправдовує жорстокість щодо об'єктів подібного ставлення. Натомість, виведені за межі стигматизованої спільноти не сприймаються у такому випадку як морально виправдані цілі. Негативна самоідентифікація за таких обставин може не проявлятися взагалі або діяти імпліцитно, неусвідомлено. Подібний феномен легітимізований російською класикою. Згадаймо Пушкіна, епізод з кішкою на розпеченому даху будинку, в якому живцем горіли ненависні селянам чиновники, і дітлахами, що глузували з страждань тварини:

««Чему смеетесь, бесенята, – сказал им сердито кузнец. – Бога вы не боитесь: божия тварь погибает, а вы сдуру радуетесь», – и, поставя лестницу на загоревшуюся кровлю, он полез за кошкою. Она поняла его намерение и с видом торопливой благодарности уцепилась за его рукав. Полуобгорелый кузнец с своей добычей полез вниз...» (Пушкин, 1974, с. 332.).

(Чи не нагадує це молоду жінку, що закликала чоловіка – не суттєво, наскільки всерйоз – гвалтувати своїх ровесниць-українок і одночасно хотіла доглядати дітей і віддавала гроші на порятунок собаки?)

Але було б несправедливим вважати подібні прояви вибіркової людяності виключно російським архетипом. Схоже образне рішення було у видатному польському фільмі «Попіл і діамант» (реж. А. Вайда, сценарій А. Вайди та Є. Анджеєвського за однойменним романом останнього) – коли один боєць «Армії крайової» допомагає дитині, а другий здуває мурах з трофейного німецького автомата, перш ніж випустити чергу у комуністичного функціонера Щуку і його водія. Але трапляється помилка. У пастку потрапляє не той автомобіль, на який полювали бійці опору. Кулі вражають не ідейного ворога, а беззбройних робітників цементного заводу. Смертельно поранений пасажир розстріляної машини шукає порятунку в каплиці, двері якої не зміг відчинити перед цим боєць-месник. І пробиті кулями двері відчиняються. Загишлий християнський мікрокосмос з іконою та лампадкою приймає безвинну жертву боротьби. Впродовж короткого епізоду соціальні ролі персонажів (суб'єктивно чесний захисник польської ідеї проти суб'єктивно чесного захисника

комуністичної ідеї) перетворюються на фікції. Герої стають вбивцями, їхні вороги – мучениками, смисл теракту зникає, залишається лише екзистенційна реальність смерті.

Світ політичних фікцій теж багато у чому нагадує невдалу засідку із стрічки «Попіл та діамант», але з тою відмінністю, що вбивство безневинних людей у цьому світі відбувається не внаслідок помилки, а в результаті методичних системних зусиль пропагандистського апарату.

Пояснити, як працює феномен фіктивної ідентичності у путінській Росії, можна одним реченням.

Людей згуртували навколо того, чого не існує, щоб боротися проти того, чого нема.

У «русского мира» – фіктивний ворог («українацисти»). Фіктивним є і він сам, «російський світ» як такий.

Якщо і повоенна нескорена Польща, і сталінський тоталітарний глобалізм, показані у фільмі А. Вайди, були реальністю, то «русский мир» – це химера, яка не корелюється ні з яким фізичним простором і ні з яким часом. Його наративи почали застосовувати, коли виникла потреба використати закордонне російськомовне населення як інструмент політичного тиску на країни перебування. Зроблено це було під очевидним впливом досвіду нацистської Німеччини, яка використала судетських німців з метою мотивувати захоплення Чехословаччини. Таймінг створення фікції розійшовся з реальністю: концепт «підтримки і захисту росіян» вже став інструментом імперської політичної міфології – а російські посадовці ще заперечували ідею вкладати ресурси, яких бракує для самої РФ, у росіян за кордоном. За твердженням д. політ. н. Т. Полоскової, у 2001 році, коли ідеологію «русского мира» вже було озвучено В. Путіним, «...среди ряда официальных лиц вообще существовала точка зрения, что тема соотечественников России не нужна. Дескать, кроме проблем с сопредельными государствами, она ничего России не дает, никакого реального ресурса у нашей диаспоры нет, это – обуза для страны и т. п. Особенно активно эту точку зрения отстаивал тогда МИД Российской Федерации» (Турчанинова, 2011).

Фізично «русский мир» у тому розумінні, яке просувається пропагандою РФ, ніде не існує і ніколи не існував. Це багаторівнева система маніпулятивних шаблонів та ідейних симулякрів з свідомо розмитими соціальними, територіальними, концептуальними межами і гнучкою псевдоісторичною міфологією. Воєнні злочини на українській землі скоюються сьогодні не заради нього. Навпаки, його віртуальну реальність згенеровано, щоб обґрунтувати стратегії, не сумісні з інтересами, а часом і виживанням пересічних росіян. Ідеологія «русской весны» – це не політична основа та рушійна інтелектуальна сила для спеціальних таємних операцій Кремля, а похідна від них, суперечливий словесний камуфляж, яким прикриваються прагматичні аморальні цілі. Вона і подібна, і відмінна від нацистської расової фікції. Остання була хоча б зрозумілою (євгенічна селективна утопія, заснована на хибних антинаукових гіпотезах). «Русский мир» – не такий, його сконструйовано як комп'ютерну гру, з великим резервом адаптивності щодо маніпулятивних потреб російської компрадурської псевдоеліти. Тому чітка дефініція його є проблемою для самих ідеологів РФ. Не меншою проблемою є нестиковки у його медійному, зокрема мистецькому супроводі. Чимало російських літераторів, які відзначилися просуванням пропутінських наративів, наприклад, (Бушков, 2008), ще зовсім недавно обґрунтовували в художній образній формі ідею розпаду Росії на окремі держави (Бушков, 2005), якою путінський Кремль зараз росіян лякає.

Є ще одна суттєва відмінність расових фікцій, що згуртували підданих Третього райху, та фікцій «русского мира». Як зазначалося, нацистські вожді у расовий міф вірили. Кремлівська верхівка просто жонглює смислами, довільно створюючи химери на кшталт «православного сталінізму», повірити в які неможливо так само, як неможливо молитися на ікону з зображенням Сталіна, яку – це не жарт – подарував колись екіпажу стратегічного бомбардувальника Ту-95 на авіабазі в Енгельсі письменник Проханов: сюжет про це є на YouTube (Гальперин, 2015).

Ці твердження легко довести методом «від протилежного». Тобто, спробою сформулювати з наративів «русского мира» внутрішню несуперечливу дискурсивну модель.

Одразу стане очевидним, що подібний дискурс існувати не може. Він розпадається на низку несумісних елементів, упорядкованих штучним зовнішнім впливом, об'єднаних потребою за будь-яку ціну і в будь-який спосіб обґрунтувати дії, зумовлені зовсім не тими мотивами і потребами, які озвучуються. Фактично, російська суспільна свідомість індоктринується навіть не хибною спекулятивною теорією, а лахміттями камуфляжу, клубами інформаційної димової завіси, за якою приховано щось таке, за що ніхто не погодиться ані вбивати, ані вмирати. Суттєво, що, хоча створювалася ця дезінформаційна химера до вторгнення в Україну, їй була притаманна головна риса спецпропаганди воєнного часу: швидкоплинність. Бойові наративи інформаційної війни не розраховані на майбутнє і не придатні для створення фундаментальної ідеологічної доктрини. Вони пов'язані з поточними завданнями і орієнтовані на тактичний успіх, спираються на прийомні еристики (мистецтва «брудної» аргументації) і працюють за принципом: «Переможців не судять». Але якщо перемога відсувається – наратив доводиться перекидати іншим, інакше він починає працювати проти тих, хто його поширює. Це змушує весь час підвищувати градус істерії, містичного іраціоналізму, «індукованої маячні». Адже дати народові час відпочити від шокового контенту і замислитися – означає програти.

Спроба сформулювати дискурсивну модель «русского мира» будь-яким неупередженим дослідником неодмінно перетвориться на деконструкцію цього шаблону. Нежиттєздатність конструкту виявиться вже на рівні базового визначення. У різні часи словосполучення «русский мир» означало принципово різні явища. У сучасному історичному контексті він перетворився на антипод корпусу людяної і пацифістської російської класичної культури, яку, попри це, теж позиціонують як «русский мир». Яскравим прикладом останньої

є збірка «Русский мир» антиімперіалістичної і антиклерикальної публіцистики Льва Толстого (Толстой, 2012). Він не російський, оскільки використовує різні етноси для реалізації політико-економічних інтересів дуже вузького кола людей, і ні в якому значенні не «мир», оскільки знищує в агресивній війні генофонд і цивілізаційні перспективи Росії. Інтегративна основа «русского мира», «духовные скрепы», алогічна як на рівні семантики («скрепы» потрібні конструкції, що руйнується), так і на рівні походження. Архаїчний образ «духовных скреп», що просувається церквою, запозичено з статті революціонерки-атеїстки О. Колонтай (Колонтай, 1921). Не виключено також, що він припав до смаку архітекторам «русского мира» з радянського дитинства під впливом роману «Айвенго» В. Скотта, де геральдичний образ «скреп» згадується у досить іронічному ключі:

«-Какой за девиз на его щите? – спросил Айвенго.

– Что-то вроде железной полосы поперек щита и на черном поле – висячий замок голубого цвета.

– Оковы и скрепы лазурные, – поправил ее Айвенго» (Скотт, 1971, с. 246).

«Русская весна» – евфемізм спецоперації російських таємних служб і армії з захоплення Криму, теж є образом-перевертнем. Він походить від «Празької весни», тобто, масового протесту, що як раз і був придушений радянськими спецслужбами та збройними силами. Очевидну абсурдність такого запозичення спробували подолати, прив'язавши «русскую весну» до образного визначення XIX століття «весна народів» (Холмогоров, 2015). Вийшло ще гірше, оскільки європейська «весна народів» XIX століття завершилася придушенням угорського повстання (Кречетников, 2019).

Як концепція «русский мир» є сукупністю несистематизованих евфемізмів, що прикривають і захищають внутрішню ідеологію, відкрити лише «для втаємничених». Журнал «Економіст» визначає її як новий культ війни з темним і містичним складником на першому плані (The new Russian cult of war, 2022). Але сучасний кремлівський мілітаризм теж є лише сервісним додатком до іншого явища. А саме – засобом реалізації простого і прагматичного прагнення еліт зупинити час. Відчайдушною спробою російської плутократії уникнути ротації влади і захистити економічну базу свого існування, тобто, ресурсозалежну економіку, орієнтовану на експорт енергоносіїв – ціною масового вбивства українців і росіян. Усвідомлення такого стану речей населенням РФ буде фатальним для Кремля. Тому Москва усіма можливими інформаційними засобами буде підтримувати фіктивну самоідентифікацію росіян з ворожою їм політичною химерою і фіктивний образ ворога. Квазіреальність «російського світу» і далі буде конструюватися з еклетичних складників, наслідком звідусіль – від старих американських підручників з теорії спецпропаганди та ігрових практик методологів до вигадок письменників-фантастів. Російська автохтонність буде просуватися і підганятися під порядок денний за осміяним Кеном Вілбером принципом французького психіатра Жака Лакана: «Значення має лише той, хто контролює наратив» (Wilber, 2017). Шляхетні мотивування, якими будуть оздоблені ці наративи, матимуть не більше спільного з дійсністю, ніж гасло свободи, яким свого часу «Вільне радіо тисячі пагорбів» маскувало заклики до геноциду в Руанді. За таких умов росіяни ще глибше зануряться у стан хронічного індукованого «парадоксу Лап'єра», невідповідності установок дійсності. Ненавидітимуть, проклинатимуть і багатимуть загибелі не реальним українцям, а штучному абстрактному ярлику «українациста», згенерованому пропагандою – у той час, як російські ракети будуть вбивати на українській землі представників усіх національностей, що її населяють, та знищувати спільні для різних народів об'єкти культурної спадщини.

Висновки:

1. Мету і завдання російської експансії неможливо пояснити в межах моделі реальності, створеної кремлівською пропагандою.

2. Справжні причини російської експансії слід шукати в політико-економічній площині.

3. Феномен фіктивної самоідентифікації росіян у межах штучних пропагандистських конструктів, створених з утилітарною метою за допомогою інструментів соціального інжинірингу, є не менш небезпечним для майбутнього Росії, ніж розв'язування війни і розпалювання міжнародної ворожнечі.

Список використаних джерел:

1. Андрей Бильжо: Мы живем в пространстве индуцированного бреда – YouTube.: 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=D1TWgifnumk> (доступ 15.09.22)
2. Бонгеффер, Д. Спротив і покора. Листи і нотатки з-за ґрат / Пер. З нім. Ксенії Дмитренко // – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. – 832 с.
3. Бушков А. Дикарка: неизвестный маршрут. Москва: Олма-Пресс, 2005. 383 с. (Русский проект).
4. Бушков А. Владимир Путин: полковник, ставший капитаном. Москва: Олма Медиа Групп, 2008. 512 с.
5. Владимирова Елена. «Это пассивная форма привычного соучастия в преступлениях государства». Социолог Лев Гудков – о том, почему многие россияне смирились с войной и продолжают поддерживать власть. // Медуза.: <https://meduza.io/feature/2022/07/18/eto-passivnaya-forma-privychnogo-souchastiya-v-prestupleniyah-gosudarstva> (доступ 04.09.22)
6. Гальперин, Роман. Сталина на вас... есть! Саратов 24 life? 16 июня 2015 г. Икона Победы от Изборского клуба [ВИДЕО] – YouTube: <https://m.youtube.com/watch?v=WELWg4JK6XA> (доступ 04.09.22)
7. Гудков Лев. Общество с ограниченной вмняемостью. Вестник общественного мнения, 2008, 1 (93), январь-февраль, с. 8–31: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvo-s-ogranichennoy-vmenyaemostyu> (доступ 11.03.23)
8. Гудков Лев. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. Москва: Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ-А», 2004. – 816 с.

9. Дружини російських загарбників закликають своїх чоловіків гвалтувати українських жінок - YouTube 12 квітня 2022, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=KCoXLZ8T4Jo&feature=youtu.be> (доступ 11.03.2023).
10. Єгошина Валерія Крутов Марк. «Давай там, українських баб гвалтуй»: ідентифікований військовий РФ з дружиною із «плівок» СБУ. Радіо Свобода, 15 квітня 2022, 16:33. <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-zgvaltuvannya-viyskovoyu-rf-druzhy-na/31803219.html> (доступ 11.03.2023).
11. Каганов Леонид. Кошечье яйцо России. Flibusta, 2013. <http://flibusta.is/b/341008> (доступ 11.03.2023).
12. Кречетников, Артем. "Усмирение Венгрии". За что Россию прозвали жандармом Европы. Русская служба Би-би-си, Москва, 14 августа 2019, <https://www.bbc.com/russian/features-47751745> (доступ 11.03.2023)
13. Майн кампф Холмогорова. Для России геноцид Украины стал смыслом её существования. <https://hvylya.net/analytics/259376-mayn-kampf-holmogorova-dlya-rossii-genocid-ukrainy-stal-smyslom-ee-sushchestvovaniya> (доступ 06.10.22)
14. Морозов, Александр. Без будущего. Colta Specials, 01/24/2023, <https://colta.ru/articles/specials/29711-neyasnaya-rossiya-buduschego-aleksandr-morozov-bez-buduschego> (доступ 11.03.2023)
15. Панюшкин Валерий Валерьевич, Зыгарь Михаил Викторович. «Газпром»: Новое русское оружие. Москва: Захаров. 2008. 256 с. <https://avidreaders.ru/amp/book/gazprom-novoe-russkoe-oruzhie.html> (доступ 26.09.22)
16. Пушкин А. С. Дубровский. / Собрание починений в трех томах. Т. 3. Евгений Онегин, романы и повести. Путешествие в Арзрум. Примечания К. И. Тютюкина. Москва, «Художественная Литература», 1974, с. 308–373.
17. Скотт, Вальтер. Айвенго: роман. Перевод с английского Е. Бекетовой, Москва: Детская литература, 1971. 416 с.
18. Снайдер, Тімоті. Шизофашизм Росії: єдиний вихід для РФ – програти війну проти України Liga.net, 09.06.2022, 08:31 <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/shizofashizm-rossii-edinstvennyy-vyhod-dlya-rf-proigrat-voynu-protiv-ukrainy> (доступ 11.03.2023)
19. Таратута Юлия. Юрий Афанасьев снова стал диссидентом. Но должность президента РГГУ пока не потерял «Коммерсантъ». №27 от 16.02.2005, с. 3 <https://web.archive.org/web/20211029171413/https://www.kommersant.ru/doc/547833> (доступ 11.03.2023)
20. Ткаченко Василь. Росія: ідентичність агресора. https://elibrary.ivinas.gov.ua/2568/1/pubpolpr_2016_1_8.pdf (доступ 11.03.2023)
21. Толстой Л. Н. Русский мир. Москва: Алгоритм, 2012. 320 с. <https://readli.net/russkiy-mir-sbornik/> (доступ 11.03.2023)
22. Турчанинова Александра. Татьяна Полоскова об отношениях между диаспорой и Россией, 01 Август 2011. http://www.bfro.be/ru/tat-jana-poloskova-ob-otnoshenijah-mezhdu-diasporoj-i-rossiej.html?cmp_id=80&news_id=1110 (доступ 11.03.2023)
23. Упоминания в новостях, 2022. <https://archive.ph/ctZej> (доступ 11.03.2023)
24. Фейгін "оголосив війну" пранкером. "Укрінформ", 12.03.2016 12:12, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1980802-fejgin-ogolosiv-vijnu-prankeram.html> (доступ 11.03.2023)
25. Ура, мы ломим, гнутя шведы. Флибуста: книжное братство. 14 октября 2022. <http://flibusta.is/node/572066?page=24> (доступ 12.03.2023)
26. Фенько Анна. Как быть русским после Бучи? Война разрушила национальную идентичность россиян. <https://stories.media/opinions/2022/07/27/kak-bit-russkim-posle-buchi/> (доступ 01.09.22)
27. Фукуяма, Фрэнсис. Идентичность: Стремление к признанию и политика неприятия = Identity: The demand for dignity and the politics of resentment. Москва.: Альпина Паблишер, 2019. 256 с. — ISBN 978-5-9614-2666-3.
28. Холмогоров Егор. Карать карателей. Хроники Русской весны. Москва.: Книжный мир, 2015. – 416 с. – ISBN 978-5-8041-0732-2. <https://hi.lib.limited/book/3102724/dc01f8> (access 06.10.22)
29. Хоменко Ілля, Слісовенко Юрій, Фоменко Володимир. Політичні міфологеми війни у дзеркалі комунікаційного і психологічного аналізу. Sciences of Europe. 2022. No 102. p. 55-67.
30. Черкасов Андрей. «Десатанизация» Украины: «крестовый поход» кремлевской пропаганды. 3 ноября 2022 года 16:51 мск. Настоящее Время. <https://www.currenttime.tv/a/desatanizatsiya-ukrainy-krestovyy-pohod-kremlevskoy-propagandy/32113969.html> (доступ 22.11.22)
31. Шкаратан Овсей. Российская «Псевдоэлита» и ее идентификация в мировом и национальном контекстах. «КиберЛенинка», 2012. «Экономическая политика», Москва, 2011. №5. с. 9-20. <https://cyberleninka.ru/article/n/rossijskaya-psevdoelita-i-ee-identifikatsiya-v-mirovom-i-natsionalnom-kontekstah-1> (доступ 14.09.22)
32. Эпштейн, Михаил. Русский мир. Политика на грани апокалипсиса: фрагмент. Нью-Йорк: FrancTireurUSA, 2023 <http://flibusta.is/b/709261/read> (доступ 12.03.2023)
33. Erikson Erik H. Childhood and Society. New York: W. W. Norton and Company, Inc. 1950. 397 p. https://archive.org/stream/dli.ernet.19961/19961-Childhood%20And%20Society_djvu.txt (access 03.12.2023)
34. Erikson Erik H. Insight and Responsibility. New York, London: W. W. Norton & Company, 1994. 256 p. <https://books.google.com.ua/books?id=8Y4cAAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (access 03.12.2023)
35. Döhl, Reinhard (1973). Joachim Tannewitz: «Öl» Zur Dramaturgie des Hörspiels im Dritten Reich, 1973. <https://www.reinhard-doehl.de/forschung/tannewitz.htm> (Accessed 20 December 2022).
36. Hegel, G. V. F (1966). Who Thinks Abstractly? / Kaufmann, Walter. Hegel: Texts and Commentary; Published: Garden City, NY: Anchor Books, pp. 113–118.
37. Lasswell Harold D. (1938). Propaganda Technique in the World War. New York: Peter Smith. 231 p.
38. Schellenberg, Walter (1956). The Labyrinth: Memoirs of Hitler's Secret Service Chief. Introduction by Alan Bullock. New York, Harper and Brothers Publishers. 423 p.
39. Schwitzke Heinz (1963). Das Horspiel. Dramaturgie und Geschichte. Koln/Berlin. S. 17-461 (488 S). https://web.archive.org/web/20060831044429/http://www.mediaculture-online.de/fileadmin/bibliothek/schwitzke_hoerspiel/schwitzke_hoerspiel.html (Accessed 20 December 2022).

40. Stargardt, Nicholas (2015). *The German War: A Nation Under Arms, 1939-1945: Citizens and Soldiers*. (New York, NY: Basic Books. Pp. xxviii, 704.
41. The new Russian cult of war. *The Economist* Mar 26th 2022. <https://www.economist.com/briefing/2022/03/26/the-new-russian-cult-of-war> (Accessed 20 December 2022).

References:

1. Andrey Bil'zho: My zhivem v prostranstve indutsirovannogo brenda (2022) [Andrei Bilzho: We live in a space of induced delirium], Retrieved 09/15/2022 from: <https://www.youtube.com/watch?v=D1TWgifnumk> [In Russian].
2. Bonhoeffer, Dietrich (2018). *Sprotyv i pokora. Lysty i notatky z-za grat / Pereklad z nimetskoyi Kseniyi Dmytrenko* [Resistance and submission. Letters and notes from behind bars / Translated from German by Ksenia Dmytrenko] – Kyiv: *Duh i Litera*. 832 p. [In Ukrainian]
3. Bushkov A (2005). *Dikarka: neizvestnyy marshrut*. [Wild: unknown route]. *Moskva: Olma-Press*. 383 p. (*Russkiy proyekt*). [In Russian].
4. Bushkov A (2008). Vladimir Putin: polkovnik, stavshiy kapitanom. [Bushkov A. Vladimir Putin: colonel who became a captain]. *Moskva: Olma Media Grupp*. 512 p.
5. Vladimirova Yelena (2018). «Eto passivnaya forma privychnogo souchastiya v prestupleniyakh gosudarstva» Sotsiolog Lev Gudkov – o tom, pochemu mnogiye rossiyanе smirilis' s voynoy i prodolzhayut podderzivat' vlast'. ["This is a passive form of habitual complicity in the crimes of the state" Sociologist Lev Gudkov - about why many Russians have come to terms with the war and continue to support the authorities]. *Medusa*. Retrieved 09/04/2022 from: <https://meduza.io/feature/2022/07/18/eto-passivnaya-forma-privychnogo-souchastiya-v-prestupleniyakh-gosudarstva> [In Russian].
6. Gal'perin, Roman (2015). *Stalina na vas... yes't!* Saratov 24 life, 06/16/2015. *Ikona Pobedy ot Izborskogo kluba*, Video [Stalin on you ... there!] *YouTube*: Retrieved 09/04/2022 from: <https://m.youtube.com/watch?v=WELWg4JK6XA> [In Russian].
7. Gudkov Lev (2008). *Obschestvo s ogranichennoy vmenyayemost'yu*. [The Society with Limited Imputability]. *Vestnik obshchestvennogo mneniya*, 2008, 1 (93), 01-02, P. 8–31. Retrieved 03/11/2023 from: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvo-s-ogranichennoy-vmenyaemostyu> [In Russian].
8. Gudkov Lev (2004). *Negativnaya identichnost'. Stat'i 1997-2002 godov*. [Negative identity. Articles 1997-2002]. *Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, «VTSIOM-A»*, 2004. – 816 p. [In Russian].
9. Druzhyny rosiyskykh zaharbynykiv zaklykayut svoiykh cholovikiv gvaltovaty ukrayinskykh zhinok (2022) [Wives of Russian invaders urge their husbands to rape Ukrainian women] - *YouTube* April 12, 2022. Retrieved 03/11/2023 from: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=KCoxLZ8T4Jo&feature=youtu.be> [In Ukrainian]
10. Yehoshyna Valeriya, Krutov Mark (2022). «Davay tam, ukrayinskykh bab gvaltuy»: identyfikovanyy viyskovyy RF z druzhynoyu iz «plivok» SBU. *Radio Svoboda* 15 kvitnya 2022, 16:33 [Yehoshina Valeriya Krutov Mark. "Come on, rape Ukrainian women": identified a Russian soldier with his wife from SBU "films". *Radio Svoboda*, April 15, 2022, 4:33 p.m] Retrieved 03/11/2023 from: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-zgvaltuvannya-viyskovyy-rf-druzhyna/31803219.html> [In Ukrainian]
11. Kaganov Leonid (2013). *Koshcheyevo yaytso Rossii*. [Dragon's gold of Russia]. *Flibusta*, Retrieved 03/11/2023 from: <http://flibusta.is/b/341008> [In Russian].
12. Krechetnikov, Artem (2019). "The Pacification of Hungary". For which Russia was nicknamed the gendarme of Europe. *BBC Russian service, Moscow*, August 14. Retrieved 11/03/2023, from: <https://www.bbc.com/russian/features-47751745> [In Russian].
13. *Mayn kampf Kholmogorova. Dlya Rossii genotsid Ukrainy stal smyslom yeyo sushchestvovaniya* (2022) [Mein Kampf Kholmogorov. For Russia, the genocide of Ukraine has become the raison d'etre of its existence]. Retrieved 10/06/2022, from: <https://hvylya.net/analytics/259376-mayn-kampf-holmogorova-dlya-rossii-genocid-ukrainy-stal-smyslom-ee-sushchestvovaniya> [In Russian].
14. Morozov, Aleksandr (2023). *Bez budushchego*. [No future]. *Colta Specials*, 01/24/2023. Retrieved 03/11/2023, from: <https://colta.ru/articles/specials/29711-neyasnaya-rossiya-buduschego-aleksandr-morozov-bez-buduschego> [In Russian].
15. Panyushkin, V., Zygar, M. (2008). *Gazprom: novoe russkoe oruzhie*. [Gazprom: New Russian weapons]. *Moskva: Zakharov*. 2008. 256 p. Retrieved 09/26/2022, from: <https://avidreaders.ru/amp/book/gazprom-novoe-russkoe-oruzhie.html> [In Russian].
16. Pushkin A. S (1974). *Dubrovskiy. / Sobraniye pochineniy v trekh tomakh. T. 3. Yevgeniy Onegin, romani i povesti. Puteshestviye v Arzrum. Primechaniya K. I. Tyun'kina*. [Dubrovsky. / Collection of orders in three volumes. T. 3. Eugene Onegin, novels and stories. Journey to Arzrum]. *Moskva, «Khudozhestvnnaya Literatura»*, p. 308–373. [In Russian].
17. Scott, Walter (1971). *Ayvengo: roman. Perevod s angliyskogo Ye. Beketovoy*. [Ivanhoe: a novel]. *Moskva: Detskaya literatura*. 416 p. [In Russian].
18. Snyder, Timothy (2022) *Shyzofashyzm Rosiyi: yedynny vykhid dlya RF – prohraty viynu proty Ukrayiny* [Russian schizofascism: the only way out for the Russian Federation is to lose the war against Ukraine]. *Liga.net*, 09.06.2022, 08:31. Retrieved 03/11/2023, from: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/shyzofashizm-rossii-edinstvennyy-vyhod-dlya-rf-proigrat-voynu-protiv-ukrainy> [In Ukrainian]
19. Taratuta Yuliya (2005). *Yuriy Afanas'yev snova stal dissidentom. No dolzhnost' prezidenta RGGU poka ne poteryal* [Yuri Afanasiev again became a dissident. But he has not yet lost the position of president of the Russian State Humanitarian University]. *«Kommersant»*. №27. 16.02.2005, p. 3. Retrieved 03/11/2023, from: <https://web.archive.org/web/20211029171413/https://www.kommersant.ru/doc/547833> [In Russian].

20. Tkachenko, Vasyl (2016). Rosiya: identychnist ahresora. [Russia: the identity of the aggressor]: Retrieved 03/11/2023, from: https://elibrary.ivinas.gov.ua/2568/1/pubpolpr_2016_1_8.pdf [In Ukrainian].
21. Tolstoy, L. N (2012). Russkiy mir. [Russian world]. *Moskva: Algoritm*, 2012. 320 p. Retrieved 03/11/2023, from: <https://readli.net/russkiy-mir-sbornik/> [In Russian].
22. Turchaninova Alexandra (2011). Tat'yana Poloskova ob otnosheniyakh mezhdru diasporoy i Rossiyey, 01 Avgust 2011. [Tatyana Poloskova about relations between the Diaspora and Russia, 01 August 2011. 03/11/2023]. Retrieved 03/11/2023, from: http://www.bfro.be/ru/tat-jana-poloskova-ob-otnoshenijah-mezhdu-diasporoj-i-rossiej.html?cmp_id=80&news_id=1110 [In Russian].
23. Upominaniya v novostyakh (2022) [News mentions] Retrieved 03/11/2023, from: <https://archive.ph/ctZeJ> [In Russian].
24. Ura, my lomim, gnutsya shvedy (2022). [Hooray, we are breaking, the Swedes are bending]. *Flibusta: Book Brotherhood*. October 14, 2022. Retrieved 03/11/2023, from: <http://flibusta.is/node/572066?page=24> [In Russian].
25. Feyhin "oholosyv viynu" prankeram (2016). [Feygin "declared war" on pranksters]. *"Ukrinform"*, 12.03.2016 12:12, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1980802-fejgin-ogolosiv-vijnu-prankeram.html> [In Ukrainian].
26. Fen'ko, Anna (2022). Kak byt' russkim posle Buchi. Voyna razrushila natsional'nyu identichnost' rossiyan. [How to be Russian after Bucha. The war destroyed the national identity of the Russians.] *Vazhnyye istorii: Data 27. 07. 2022*, Retrieved 03/11/2023, from: <https://stories.media/opinions/2022/07/27/kak-bit-russkim-posle-buchi/> [In Russian].
27. Fukuyama, Francis (2019). Identity: The demand for dignity and the politics of resentment. *Moscow: Alpina Publisher*. 256 p. ISBN 978-5-9614-2666-3. [In Russian].
28. Kholmogorov, E. (2015). Karat' karateley. Khroniki Russkoy vesny. Knizhnyy mir, 2015. – 416 s. [Punish the punishers. Chronicles of the Russian Spring]. *Moscow: Knizhny Mir*, 2015. – 416 p. – ISBN 978-5-8041-0732-2. Retrieved 10/06/2022, from: <https://hi.lib.limited/book/3102724/dc01f8> [In Russian].
29. Khomenko, I., Yelisovenko, Y., Fomenko, V. (2022). Politychni mifologemy viyny u dzerkali komunikaciynogo ta psihologichnogo analizu. [Political mythology of war in the mirror of communication and psychological analysis]. *Sciences of Europe*. No 102. p. 55-67. [in Ukrainian].
30. Cherkasov, A. (2022). «Desatanizatsiya» Ukrainy: «krestovyy pokhod» kremlevskoy propagandy. 03.11, 16:51 msk Nastoyashcheye vremya ["De-Satanization" of Ukraine: Kremlin Propaganda's "Crusade" November 3, 2022 16:51 Moscow time] Retrieved 11/22/2022, from: <https://www.currenttime.tv/a/desatanizatsiya-ukrainy-krestovyy-pohod-kremlevskoy-propagandy/32113969.html> [In Russian].
31. Shkaratan, O. (2011). Rossiyskaya «psevdoelita» i ee identifikatsiya v mirovom i natsionalnom kontekstah. [Russian "pseudo-elite" and its identification in world and national contexts]. *«KyberLeninka», 2012. «Economic Policy», Moscow, 2011*. No. 5. p. 9–20. Retrieved 09/14/2022, from: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-psevdoelita-i-ee-identifikatsiya-v-mirovom-i-natsionalnom-kontekstah-1> [In Russian].
32. Epshteyn, Mikhail (2023). Russkiy mir. Politika na grani apokalipsisa: fragment. [Russian world. Politics on the verge of an apocalypse: a fragment]. *New York: Franc Tireur USA*. Retrieved 03/12/2023, from: <http://flibusta.is/b/709261/read> [In Russian].
33. Erikson Erik H (1950). Childhood and Society. *New York: W. W. Norton and Company, Inc.* 1950. 397 p. Retrieved 11/12/2023, from: https://archive.org/stream/dli.ernet.19961/19961-Childhood%20And%20Society_djvu.txt
34. Erikson Erik H. (1994). Insight and Responsibility. *New York, London: W. W. Norton & Company*, 256 p. Retrieved 11/12/2023, from: <https://books.google.com.ua/books?id=8Y4cAAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
35. Döhl, Reinhard (1973). Joachim Tannewitz: «Öl» Zur Dramaturgie des Hörspiels im Dritten Reich. Retrieved 12/20/2022, from: <https://www.reinhard-doehl.de/forschung/tannewitz.htm> [In German]
36. Hegel, G. V. F (1966). Who Thinks Abstractly? / Kaufmann, Walter. Hegel: Texts and Commentary; Published: *Garden City, NY: Anchor Books*, pp. 113-118.
37. Lasswell Harold D (1938). Propaganda Technique in the World War. *New York: Peter Smith*. 231 p.
38. Schellenberg, Walter (1956). The Labyrinth: Memoirs of Hitler's Secret Service Chief. Introduction by Alan Bullock. *New York, Harper and Brothers Publishers*. 423 p.
39. Schwitzke Heinz (1963). Das Horspiel. Dramaturgie und Geschichte. Koln/Berlin. S. 17-461 (488 S). Retrieved 12/20/2022, from: https://web.archive.org/web/20060831044429/http://www.mediaculture-online.de/fileadmin/bibliothek/schwitzke_hoerspiel/schwitzke_hoerspiel.html [In German].
40. Stargardt, Nicholas (2015). The German War: A Nation Under Arms, 1939-1945: Citizens and Soldiers. *New York: Basic Books*. Pp. xxviii, 704.
41. The new Russian cult of war (2022). *The Economist*. Mar 26th 2022. Retrieved 12/20/2022, from: <https://www.economist.com/briefing/2022/03/26/the-new-russian-cult-of-war>